

MICHAŁ TYSZKIEWICZ (1828–1897) – SYLWETKA WYBITNEGO KOLEKCJONERA ANTYKU

MICHAŁ TYSZKIEWICZ (1828–1897): AN ILLUSTRIOUS COLLECTOR OF ANTIQUITIES

Mariola Kazmierczak

Musée National des Châteaux de Malmaison et Bois-Préau, Rueil-Malmaison

Abstract: Michał Tyszkiewicz was an outstanding collector of antiquities and a pioneer of Polish archaeological excavations in Egypt conducted in late 1861 and early 1862, which yielded a generous donation of 194 Egyptian antiquities to the Paris Louvre. Today Tyszkiewicz's name features engraved on the Rotunda of Apollo among the major Museum's donors. Having settled in Rome for good in 1865, Tyszkiewicz conducted archaeological excavations there until 1870. He collected ancient intaglios, old coins, ceramics, silverware, golden jewellery, and sculptures in bronze and marble. His collection ranked among the most valuable European ones created in the 2nd half of the 19th century. Today, its elements are scattered among over 30 major museums worldwide, e.g. London's British Museum, Ny Carlsberg Glyptotek in Copenhagen, New

York's Metropolitan Museum of Art, or the Museum of Fine Arts in Boston. The latest investigation of M. Tyszkiewicz's correspondence to the German scholar Wilhelm Froehner demonstrated that Tyszkiewicz widely promoted the development of archaeology and epigraphy; unique pieces from his collections were presented at conferences at Rome's Academia dei Lincei or at the Académie des Inscriptions et Belles-Lettres in Paris, and published by Italian, French, Austrian, and German scholars. He was considered an expert in glyptic, and today's specialists, in recognition of his merits, have called a certain group of ancient cylinder seals the 'Tyszkiewicz Seals', an Egyptian statue in black basalt has been named the 'Tyszkiewicz Statue', whereas an unknown painter of Greek vases from the 5th century BC has been referred to as the 'Painter Tyszkiewicz'.

Keywords: Michał Tyszkiewicz (1828–1897), excavations in Egypt, collector, art of Antiquity, archaeology, epigraphy, Rome, science and collectorship as well as antiquity market in the 19th century.

Druga połowa XIX w. to okres bardzo intensywnych badań nad historią starożytnych cywilizacji, którym sprzyjały prowadzone na szeroką skalę wykopaliska archeologiczne w Basenie Morza Śródziemnego oraz na Bliskim Wschodzie. Znajomość historii sztuki antycznej rozwijała się w szczególności

w rozbudowującym się Rzymie, który przyciągał licznych europejskich uczonych, marszandów i kolekcjonerów. Jednym z nich był Michał Tyszkiewicz, który osiedlił się tu na stałe w 1865 roku. Kolekcjonował dzieła sztuki starożytnej takie jak gemmy, numizmaty, ceramikę, wyroby ze srebra, złota

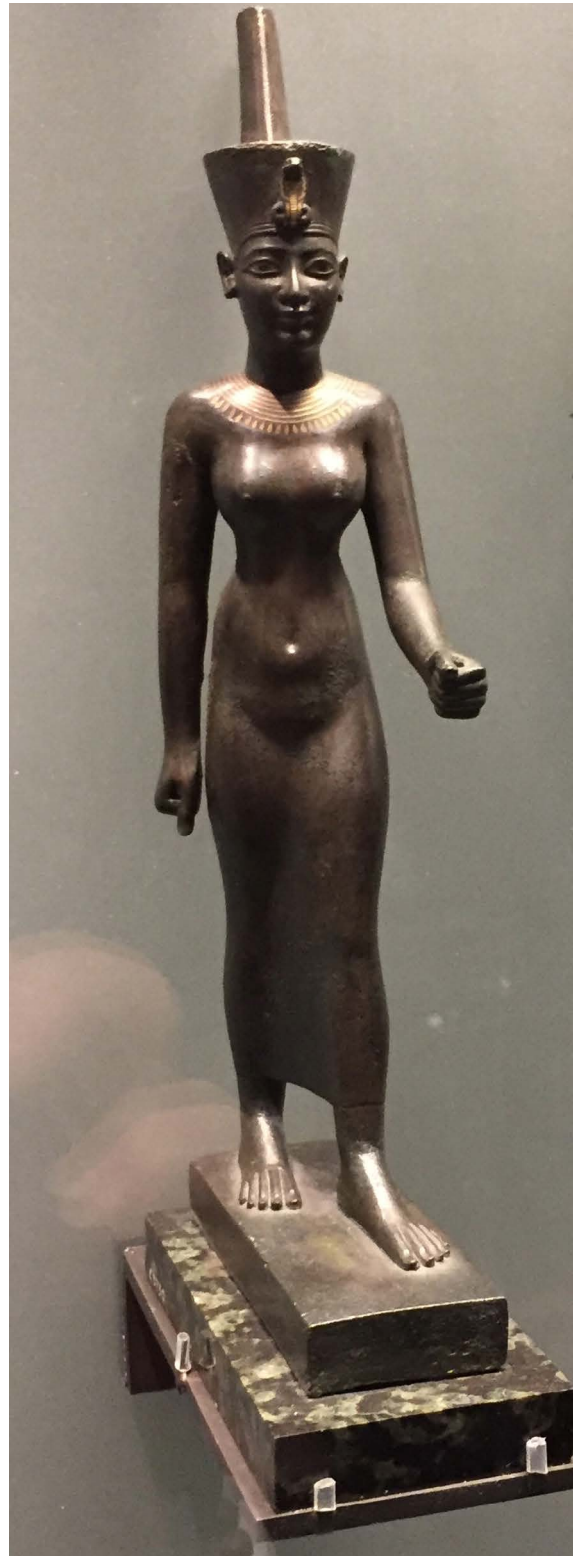
1. Michał Tyszkiewicz, Archiwum Tyszkiewiczów w Paryżu

1. Michał Tyszkiewicz, The Tyszkiewicz Archive in Paris

biżuterię, rzeźby w brązie i w marmurze. Zbiory Tyszkiewicza, wzbogacone o obiekty pochodzące z prowadzonych przez niego we Włoszech wykopaliisk, *należały do cenniejszych kolekcji europejskich* jakie powstały w 2. poł. XIX wieku¹. Obecnie dzieła z jego kolekcji są rozproszone w ponad 30 najważniejszych muzeach na świecie, takich jak British Museum w Londynie, Ny Carlsberg Glyptotek w Kopenhadze, Metropolitan Museum of Art w Nowym Yorku, czy Museum of Fine Arts w Bostonie.

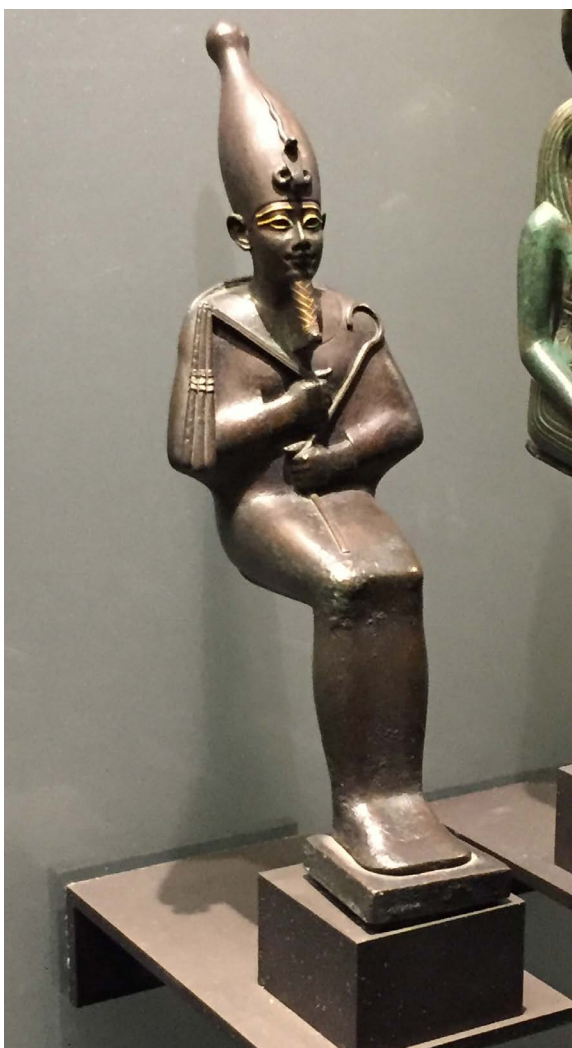
Austriacki archeolog, dr Ludwig Pollak (1868–1943), wieloletni przyjaciel kolekcjonera w czasie jego pobytu w Rzymie twierdził, że *Tyszkiewicz wniósł znacznie więcej do archeologii niż niektórzy sądzą*². Był on pionierem polskich wykopaliisk w Egipcie i Nubii prowadzonych na przełomie lat 1861 i 1862, które zaowocowały hojnym darem 194 antyków egipskich do Muzeum Luwru. Jego nazwisko jest dzisiaj wygrawerowane w rotundzie Apollina, pośród głównych donatorów. Jednak wkład polskiego kolekcjonera do rozwoju nauki jest dziś mało znany i ogranicza się w zasadzie tylko do wąskiego kręgu specjalistów, podczas gdy działalność Tyszkiewicza na rzecz rozwoju archeologii i epigrafiki znana była już za jego życia, m.in. poprzez prezentacje unikatów z jego kolekcji w czasie posiedzeń w Academia dei Lincei w Rzymie, czy w paryskiej Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, jak i poprzez liczne naukowe publikacje uczonych niemieckich, austriackich, francuskich i włoskich.

Do tej pory głównym źródłem informacji na temat działalności kolekcjonerskiej Tyszkiewicza były jego wspomnienia *Notes et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur*, które pierwotnie

2. Paryż, Muzeum Luwru, *Statuetka Neith*, Okres Późny (664–332 p.n.e.), brąz inkrustowany złotem, dar Tyszkiewicza, (nr inw. E3730); Neith to najstarsza bogini potwierdzona przez teksty; fot. 2018

2. Paris, Louvre Museum, *Statuette of Neith*, Late Period (664–332 BC), gold-encrusted bronze, Tyszkiewicz's donation, (ACNO E3730); Neith is the oldest goddess confirmed by text sources; Photo 2018

3. Paryż, Muzeum Luwru, *Siedzący Ozyrys*, Okres Późny (664–332 p.n.e.), brąz inkrustowany złotem, dar Tyszkiewicza, (nr inw. E 3751); fot. 2018

3. Paris, Louvre Museum, *Seated Osiris*, Late Period (664–332 BC), gold-encrusted bronze, Tyszkiewicz's donation, (ACNO E 3751); Photo 2018

ukazywały się w latach 1895–1897 w odcinkach, na łamach paryskiego czasopisma „Revue archéologique”³. Kolekcjoner zostawił również swój *Dziennik podróży po Egipcie i Nubji*, którego pierwsza wersja ukazała się drukiem w Paryżu już w 1863 roku⁴. Odkryte niedawno przez Charles'a Rouita⁵ nieznanne listy Tyszkiewicza z lat 1872–1897 do niemieckiego uczonego dr. Wilhelma Froehnera (1834–1925) są ważnym źródłem informacji na temat jego życia, środowiska, kolekcji obu korespondentów, jak i ewolucji rynku antykwarycznego we Włoszech. Stały się one przedmiotem pracy doktorskiej autorki niniejszego tekstu oraz punktem wyjścia do przebadania źródeł archiwalnych we Francji, Niemczech, Polsce, Wielkiej Brytanii, Włoszech oraz w Szwajcarii⁶.

Okres litewski

Aby zrozumieć motywacje i ambicje, które sprawiły, że Michał Tyszkiewicz znalazł się w elicie europejskich

4. Paryż, Muzeum Luwru, *Statue Tyszkiewicz*, czarny bazalt, IV w. p.n.e. (nr inw. E10777); fot. 2018

4. Paris, Louvre Museum, *Tyszkiewicz Statue*, black basalt, 4th c. BC (ACNO E10777); Photo 2018

kolekcjonerów, uczonych i marszandów antyku 2. poł. XIX w., warto przedstawić pokrótce początki jego zainteresowań kolekcjonerskich na Litwie. Rodzina, z której pochodził dała Polsce w ciągu 5 wieków 40 senatorów i wysokich dygnitarzy⁷. Dewiza Tyszkiewiczów brzmiała *Pandite lucem in asperis vitae* (*Zapalaj światło w ciemnościach życia*)⁸. Realizowano ją na wiele sposobów, również na polu kolekcjonerstwa. Zasługi Michała Tyszkiewicza są tu znaczne już w okresie wileńskim. Kiedy w 1855 r. jego kuzyn Eustachy Tyszkiewicz (1814–1873) zakładał w Wilnie Muzeum Starożytności, Michał jako jeden z pierwszych wsparł tę inicjatywę zamawiając meble muzealne – stoły numizmatyczne i witryny⁹. W 1856 r. mianowano go rzeczywistym członkiem Wileńskiej Komisji Archeologicznej, a w roku 1858 został członkiem Komisji Archeologicznej założonej przez cara Aleksandra II w Sankt Petersburgu.

Od młodości pasjonował się numizmatyką. Już w 1850 r. miał bardzo poważne ambicje i nosił się z projektem opublikowania książki poświęconej polskim medalom¹⁰,

nieuwzględnionym przez Edwarda Raczyńskiego (1786–1845) w jego czterotomowym dziele *Gabinet medalów polskich* z lat 1838–1843¹¹. Tyszkiewicz z pomocą Mikołaja Malinowskiego i Eustachego Tyszkiewicza zebrał bogate materiały, jednak projekt ten nie został zrealizowany. Efektem kolekcjonerskiej pasji Tyszkiewicza był natomiast zbiór monet polskich, nabytych m.in. od wybitnych numizmatyków: Karola Beyera (1818–1877), Leona Mikockiego i innych¹². Swoją kolekcję odsprzedał Emerykowi Czapskiemu (1828–1896), a ten z kolei przekazał ją testamentem do Muzeum (prawdopodobnie Narodowego) w Krakowie¹³.

W społeczeństwie rosyjskim hrabia zajmował wysoką pozycję, a pełniona funkcja wielkiego łowczego w Guberni Wileńskiej¹⁴ w pełni odpowiadała jego pasji do polowania. To właśnie myśliwska wyprawa do Egiptu w październiku 1861 r. okazała się przełomowym wydarzeniem w życiu Tyszkiewicza. W Kairze poznał m.in. wicehrabiego Ferdynanda de Lesseps'a (1805–1894) kierującego pracami budowy Kanału Sueskiego oraz Auguste'a Mariette'a (1821–1881), fundatora Muzeum Archeologicznego w Bulak¹⁵. Decydującym spotkaniem była dla niego audyencja u wicekróla Egiptu Mohammeda Saida Paszy (1822–1863), od którego otrzymał zgodę na prowadzenie prac wykopaliskowych na terenie całego Egiptu i Nubii. Dzięki temu Tyszkiewicz mógł odkryć własny talent archeologa-amatora, co wyznaczyło kierunek jego dalszej kariery kolekcjonera.

Po powrocie z Egiptu pewną część swej kolekcji egipskiej hrabia przekazał do Luwru, a także do Muzeum Starożytności w Wilnie (224 antyki)¹⁶ oraz do muzeum założonego przez Konstantego Tyszkiewicza (1806–1868) w Łohojsku¹⁷. Pozostałości ze zbioru łohojskiego znajdują się dzisiaj w Muzeum Narodowym w Warszawie, natomiast zbiory wileńskie w całości zostały wywiezione do Moskwy w roku 1867 i ślad po nich zaginął. Tymczasem informacje o przekazanym do Luwru darze Tyszkiewicza zostały opublikowane w 1862 r. przez Emmanuela de Rougé'ego (1811–1872)¹⁸, konserwatora działu antycznego, uważanego dzisiaj za jednego z ojców egiptologii¹⁹. De Rougé zwrócił uwagę na liczne posążki z brązu przedstawiające – często nieznanne wówczas – bóstwa z panteonu egipskiego pokryte złotymi inkrustacjami oraz napisami pozwalającymi poznać ich imiona, a także funkcje publiczne ofiarodawców²⁰.

Mimo tej publikacji dar Tyszkiewicza przekazany do Luwru nie został dobrze przyjęty na Litwie. O tym, że Tyszkiewicz był w pełni świadomy wagi swych odkryć w Egipcie świadczy najlepiej jego nieznan list do Konstantego Tyszkiewicza, w którym pisze – *Tak wielki zachód i praca ponoszą się nie dla zabawy, lecz dla nauki. Wykopaliska te przewiezione do Litwy, gdzie hieroglifów czytać nikt nie umie, stałyby się tylko przedmiotem nadzwyczajnym i ciekawym, [podczas] kiedy złożone w ręce francuskich tegoczesnych Champollionów, przyniosły przysługę nauce*²¹. Poza opublikowanym dziennikiem podróży Michał Tyszkiewicz chciał również wydać w Paryżu ekskluzywny album przedstawiający najpiękniejsze dzieła sztuki egipskiej (także architektury), ale i ten projekt nie doczekał się realizacji. Natomiast egipska kolekcja Tyszkiewicza z Luwru została wzbogacona po śmierci kolekcjonera m.in. poprzez zakup w 1898 r., za 21 500 fr., unikatowego posążka z czarnego bazaltu z IV w. p.n.e. na aukcji zorganizowanej w Paryżu, w Hotelu Drouot. Dzisiaj, w uznaniu zasług Tyszkiewicza, ten wyjątkowy posążek nosi tytuł *Statue Tyszkiewicz*²².

Okres włoski

W 1862 r., po tragicznej śmierci wuja Jana Konstantego Tyszkiewicza (1802–1862), hrabia odziedziczył ordynację birzańską²³. Jako drugi ordynat dysponował ogromnym majątkiem, co utwierdzało jego wysoką pozycję społeczną również na emigracji. W 1863 r. zakupił w Neapolu imponującą willę Lucia, położoną na wzgórzu Vomero, należąca niegdyś do króla Neapolu Ferdynanda I (1759–1825)²⁴.

To w Neapolu hrabia utworzył swoją pierwszą kolekcję gemm studiując je razem z Alessandro Castellanim (1823–1883)²⁵. Okazało się jednak, że zawierała w większości falsyfikaty. Niezależnie od poniesionych kosztów (125 000 fr.) była to dla niego dobra lekcja, uzmysłowiła mu bowiem, jak sam o tym pisze we wspomnieniach, konieczność solidnych studiów nad glyptyką, do czego zabrał się z wielkim zapałem. Pod koniec życia znane mu były niemal wszystkie oryginały lub odciski gemm znajdujące się w najważniejszych kolekcjach publicznych i prywatnych²⁶. Ponieważ wykopaliska w Kume i w Baje, w które się wówczas zaangażował wraz z Jacques-Alfredem Bovetem i markizem Anatolem de Gibotem, przynosiły mierne wyniki, oraz wobec odmowy pozwolenia na prowadzenie prac wykopaliskowych w antycznej Pompei, Tyszkiewicz przeprowadził się ostatecznie do Rzymu, do *stolicy świata antycznego*²⁷. Tu z łatwością otrzymał wymagane pozwolenia i rozpoczął – we współpracy z A. Bovetem mianowanym na sekretarza Ambasady Francji w Rzymie – prace na Via Appia Antica, a później także w innych punktach miasta oraz w Veies i Faleris. Hrabia mógł wieść w Rzymie spokojne życie pod warunkiem, że nie mieszał się do polityki. I rzeczywiście jego nazwisko zniknęło z czasem ze stron raportów ówczesnego szpiega polskiego, Juliana Bałaszewicza, działającego na rzecz Rosji w polskim środowisku emigracyjnym pod fałszywym nazwiskiem Alberta Potockiego²⁸.

W pierwszym okresie pobytu w Rzymie Tyszkiewicz stworzył ważny zbiór medali rzymskich. Cztery z nich – złote medale olimpijskie z III w. n.e. znalezione w Tarsie, o wyjątkowej wartości artystycznej – znajdują się dzisiaj w Cabinet des Monnaies, Médailles et Antiques w Bibliotece Narodowej Francji. W 1868 r. hrabia zamierzał je sprzedać w Paryżu i w tym celu miał się spotkać po raz pierwszy z Wilhelmem Froehnerem, w apartamencie znanego antykwarium Heinricha Hoffmanna. Froehner był pod wrażeniem tego spotkania i w dniu 14 września 1868 r., w kilku słowach skreślił portret Tyszkiewicza: *Hrabia przyniósł medale z Tarsu do apartamentu Hoffmanna, aby mi je pokazać. Jest wysoki, solidnie zbudowany, nosi rudą brodę, jest bardzo uprzejmy i przyjemny*²⁹. Froehner był archeologiem, doktorem filologii klasycznej, znawcą 10 dawnych języków semickich, germańskich, romańskich i słowiańskich. Do 1870 r. był naukowym pracownikiem w Departamencie Antyku w Luwrze i jednocześnie osobistym tłumaczem i doradcą Napoleona III³⁰. Za jego pośrednictwem udało się Tyszkiewiczowi sprzedać kilka cennych brązów Napoleonowi III, który przekazał je do Muzeum Luwru w 1870 roku³¹. Wśród nich znajdował się *Odпочywiający Herkules* z III w. p.n.e. wydobyty z ziemi w Foligno, kopia wielkiej rzeźby Lizypa z IV w. p.n.e. Wyjątkowym poziomem artystycznym wyróżnia się pokrywka z brązu greckiego lusterka pudełkowego z reliefem przedstawiającym Afrodytę jadącą na koźle, datowana na 2. ćw. IV w. p.n.e., pochodząca z wykopalisk w Palestynie³².

5. Paryż, Biblioteka Narodowa Francji, Kolekcja Monet, Medali i Antyków, 4 złote medale olimpijskie, III w. n.e.; fot. 2007

5. Paris, Bibliothèque Nationale de France, Cabinet des Monnaies, Médailles et Antiques, 4 golden Olympic medals, 3rd c. AD; Photo 2007

Znajdowała się tam również emblematyczna dla Luwru *Głowa młodzieńca* zwana też *Głową atlety z Benewentu* z 2. ćw. I w. p.n.e.–3. ćw. I w. n.e., znaleziona podczas wykopalisk w Herkulanum.

W 1878 r. Wilhelm Froehner opublikował pracę *Les Médailles de l'Empire romain depuis le règne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale*³³. Pozornie nic nie wskazuje na to, że dotyczyła ona kolekcji Michała Tyszkiewicza, chociaż dzieło to nosi zaskakującą dedykację – *À Monsieur le Comte MICHEL TYSZKIEWICZ*. Dopiero po śmierci hrabiego, w katalogu aukcyjnym jego kolekcji, w 1898 r., Froehner wyjaśnił we wstępie, że obiekty opublikowane w jego dziele poświęconym medalom rzymskim były wygrawerowane na koszt Michała Tyszkiewicza³⁴. Świadczy to nie tylko o pasji kolekcjonerskiej Tyszkiewicza ale i o jego zaangażowaniu w szerzenie wiedzy. Z Froehnerem połączyła go przyjaźń oparta na wspólnej pasji do antyku. Podzielał wielkie zainteresowanie niemieckiego uczonego do epigrafistyki i jego własna kolekcja zawierała liczne obiekty pokryte inskrypcjami. W wielu listach znajdują się własnoręczne rysunki Tyszkiewicza i transkrypcje starych napisów. Ich odczytywanie i wymiana epistolarna, jaką mógł mieć na ten temat z Froehnerem, pozwalały mu się permanentnie kształcić³⁵.

Przełom polityczny 1870 r. zupełnie zmienił sytuację na rynku antykwarycznym we Włoszech. Nowy rząd wprowadził politykę restrykcji dla amatorów sztuki antycznej³⁶. Tyszkiewicz musiał zaniechać swoich wykopalisk. W 1875 r., aby ukrócić kradzież dzieł i zwiększyć nad nimi kontrolę, powołano przyrządową Direzione Generale di Antichità e Belle Arti³⁷. Jej pierwszy dyrektor, Felice Bernabei (1842–1922), zabrał się energicznie do walki z nielegalnymi handlarzami starożytności i zadbał o to, aby trafiały one do muzeów rzymskich. Bernabei pozostawał także w kontakcie z kolekcjonerami mieszkającymi w Rzymie. Niejednokrotnie odwiedził apartament Tyszkiewicza, który jego zdaniem (...) *był rodzajem muzeum (...) [gdzie] prawie każdego dnia, po południu, spotykały się osoby najbardziej kompetentne w dziedzinie antyków, jakie mieszkały w Rzymie, aby podziwiać cenne przedmioty już wyeksponowane oraz najnowsze nabytki, które hrabia prezentował swoim pełnym podziwu przyjaciółom*³⁸. Bernabei doceniał również profesjonalne witryny, w których kolekcjoner prezentował swoje zbiory, i które po jego śmierci zakupił do Muzeum Term Rzymskich³⁹. Aspekt ten podkreśliła również historyk sztuki Maria Cristina Molinari pisząc – *Tyszkiewicz miał wielkie zdolności do pracy, a antyczne obiekty magazynował w swoim rzymskim apartamencie, na półkach perfekcyjnie zorganizowanych*⁴⁰.

6. Paryż, Muzeum Luwru, *Głowa atlety z Benewentu*, brąz, I w. p.n.e. – I w. n.e.; fot. 2019

6. Paris, Louvre Museum, *Head of the Athlete of Benevento*, bronze, 1st c. BC – 1st c. AD; Photo 2019

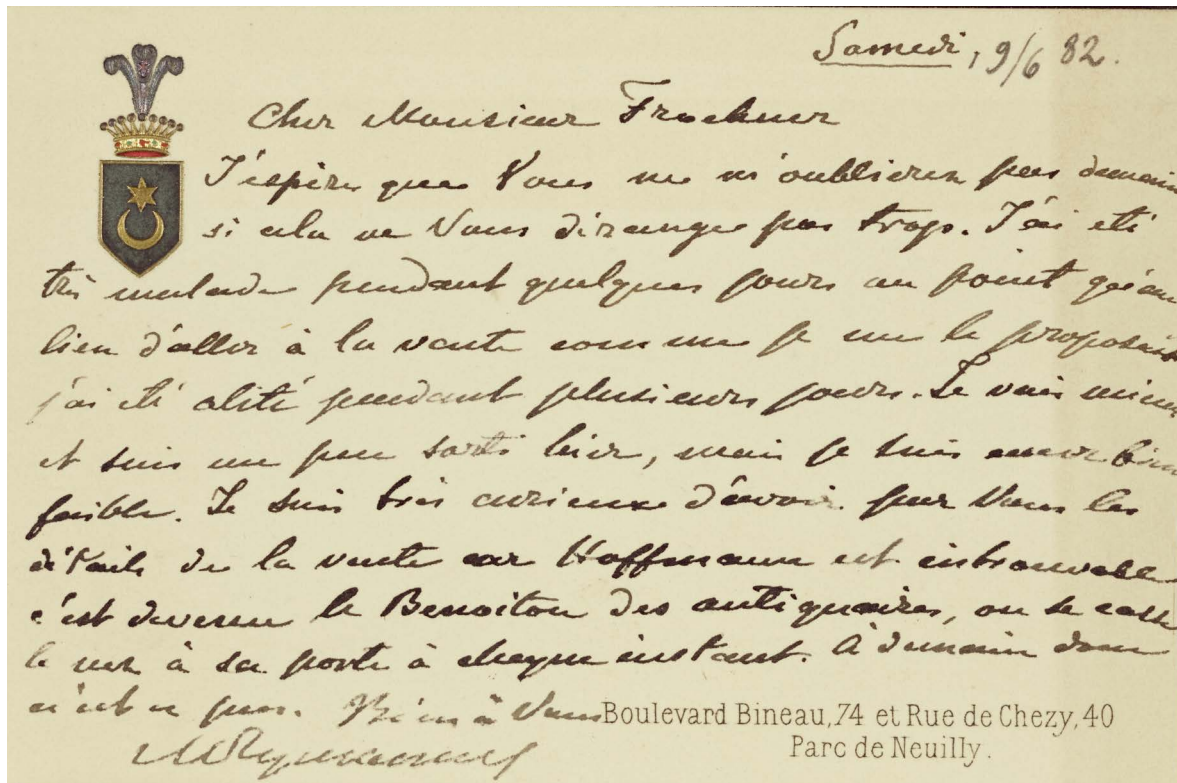
7. Rzeźbione kamienie z kolekcji Michała Tyszkiewicza, za: J. Tyszkiewicz *Tyszkiewicziana*, Poznań 1903, plansza nienumerowana pomiędzy stronami 90 i 91

7. Sculpted stones from the collection of Michał Tyszkiewicz, after: J. Tyszkiewicz *Tyszkiewicziana* [The Tyszkiewicz's' Mementoes], Poznań 1903, unnumbered chart between pp. 90 and 91

Warto w tym miejscu wspomnieć, że starannego katalogowania przedmiotów pochodzących z wykopaliisk nauczył Tyszkiewicza jego bliski przyjaciel, baron Giovanni Barracco (1829–1914), późniejszy senator i założyciel muzeum starożytności swojego imienia w Rzymie⁴¹.

Wiedza na temat zabytków antycznych oraz umiejętność ich przechowywania i ekspozycji były warunkiem koniecznym

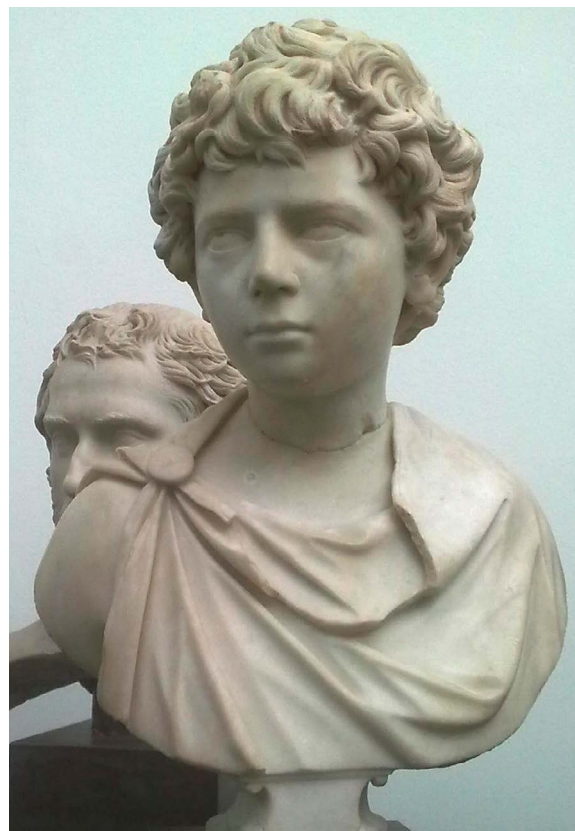
dla stworzenia przez Tyszkiewicza zbioru światowej klasy. Nie był to jednak zbiór zamknięty, przeciwnie, zdaniem L. Pollaka kolekcja Tyszkiewicza bez przerwy się zmieniała. Dzięki licznym i szerokim kontaktom miał on zawsze coś nowego i bardzo ważnego do pokazania. Ze wszech stron dostarczano mu drogocennych śladów dawnych cywilizacji. *W ten sposób, uczono się u niego i razem z nim*⁴². W przeciwieństwie do

8. Weimar, Goethe und Schiller Archiv, liścik M. Tyszkiewicza do W. Froehnera datowany Neuilly-sur-Seine, 19 czerwca 1882

8. Weimar, Goethe und Schiller Archiv, M. Tyszkiewicz's short letter to W. Froehner dated: Neuilly-sur-Seine, 19 June 1882

innych kolekcjonerów, Tyszkiewicz wolał mieć mniej obiektów, ale za to najwyższej rangi. Jego listy do Froehnera pokazują, że utrzymywał bardzo bogatą korespondencję ze wszystkimi znawcami antyku w Paryżu i w Londynie, a także w Grecji (Athanasios Rhoissopoulos, E. Triantaphyllos) oraz w Syrii. Dla przykładu, w roku 1896 pisał około 100 listów miesięcznie⁴³. Z korespondencji Tyszkiewicza wynika również, że systematycznie przysyłał on do Paryża te przedmioty, których nie chciał zachować w swojej kolekcji. Z czasem ta aktywność stała się dla niego poważnym źródłem dodatkowego dochodu. Hrabia dostarczał antyki m.in. do butików księżniczki Matyldy Bonaparte w Paryżu⁴⁴. Tyszkiewicz, jako poddany rosyjski, prosił w Rosji o rozwód, jednak w dniu 10 lipca 1872 r. otrzymał tylko oficjalną separację z żoną Marią, księżniczką Radziwiłł (1830–1902)⁴⁵. W tym samym dniu zrzekł się on praw do ordynacji birżańskiej na rzecz swego najstarszego syna Józefa zadbawszy najpierw o to, aby syn wypłacał mu do końca życia roczną rentę wysokości 7642 rubli w złocie⁴⁶. Dwa lata później, na mocy aktu podpisanego przez gubernatora generalnego Wilna, Kowna i Grodna z dnia 8 kwietnia 1874 r., hrabia został zwolniony z więzów narodowości rosyjskiej⁴⁷. Michał Tyszkiewicz, oprócz renty otrzymywanej od syna, z całą pewnością czerpał dochody ze zdobytej przez siebie wiedzy

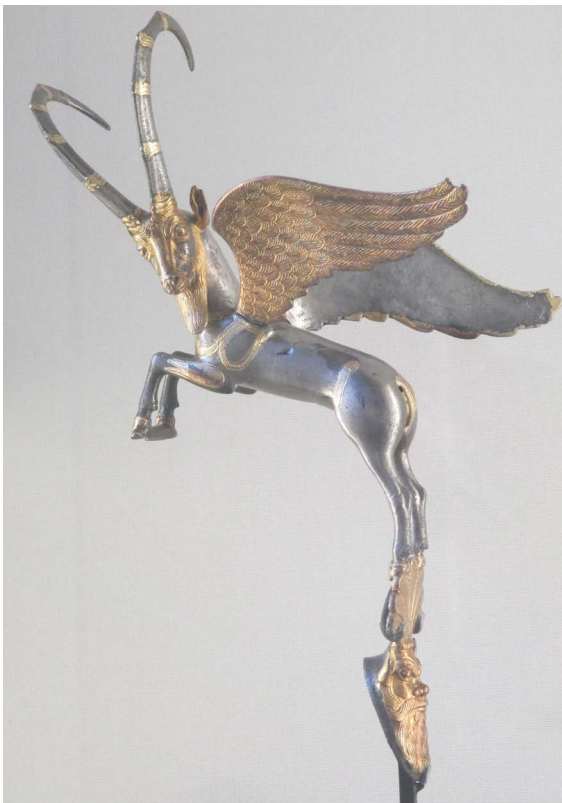
9. Kopenhaga, Ny Carlsberg Glyptotek, Lucjusz Cejoniusz Kommodus Młodszy, przyszły Lucjusz Werus (daty panowania 161–169), marmur (nr inw. 787)

9. Copenhagen, Ny Carlsberg Glyptotek, Lucius Ceionius Commodus Junior, future Lusius Verus (ruling 161–169), marble (ACNO 787)

10. Paryż, Muzeum Luwru, *Krater Niobidów* (480–460 p.n.e.); fot. 2007

10. Paris, Louvre Museum, *Niobid Krater* (480–460 BC); Photo 2007

11. Paryż, Muzeum Luwru, *Uskrzydłony koziołek*, srebro częściowo złoczone, IV w. p.n.e.; tylne kopyta koziołka opierają się na masce Silena; fot. 2019

11. Paris, Louvre Museum, *Winged Billy Goat*, partially gilded silver, 4th c. BC; the goat's rear hooves are resting on the Silen's mask; Photo 2019

w dziedzinie historii sztuki antycznej. Jej efekty widoczne były również w jego działalności kolekcjonerskiej⁴⁸.

Trzon i najbardziej cenioną przez Tyszkiewicza część kolekcji stanowiły gemmy. Po roku 1870 głównym rzymskim konkurentem hrabiego na tym polu stał się Alessandro Castellani (1823–1883). W największym sekrecie przed Castellanim, w styczniu 1883 r., udało się Tyszkiewiczowi nabyć na spółkę z rzymskim antykwarem Francesco Martinettim (1833–1895) jedną z najświetniejszych włoskich kolekcji grawerowanych kamieni, która należała do księżęcej rodziny Ludovisi Boncompagni de Piombino⁴⁹. Szczęśliwy pisał o tym do Froehnera w liście z 14 stycznia 1883 – *Prawie że podwoiłem moją kolekcję kamieni nabywając okazy cenne i bardzo rzadkie, które z największą przyjemnością pokażę Panu po powrocie. Ale najbardziej wyrafinowanym znawcą gemm, jakiego Tyszkiewicz kiedykolwiek spotkał, był Francuz Oscar Pauvert de la Chapelle* (1832–1908)⁵⁰. Mimo że pochodził ze skromnej rodziny stał się on jego powiernikiem w tej dziedzinie. Według Bernabei, kolekcja gemm Pauverta de la Chapelle'a mieściła się w kieszeniach jego marynarki. Zawsze nosił on przy sobie około 30 kamieni, z których najmniejszy miał wartość 5000 franków. Dzisiaj jego kolekcja znajduje się w zbiorach Cabinet des Monnaies, Médailles et Antiques w Paryżu i zawiera 3 gemmy z dawnej kolekcji Tyszkiewicza.

Innym znawcą gemm, który odwiedzał hrabiego w Rzymie był Amerykanin Edward Perry Warren (1860–1928). To właśnie on zakupił po śmierci Tyszkiewicza jego kolekcję glyptyki. Do uprzywilejowanych osób, które mogły ją obejrzeć należeli również kolejni dyrektorzy cieszącej się prestiżem Francuskiej Szkoły w Rzymie (École Française de Rome), Edmond Le Blant (1818–1897) i jego następcą Auguste Geffroy (1820–1895)⁵¹. Dzięki łaskawości ich właściciela P. hrabiego Tyszkiewicza, który tak dobrze zna antyczne rzeczy i potrafi z wielką finezją dostrzec ich piękno⁵², przesyłali oni do Paryża, do Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, informacje na temat jego unikatów. Z jednego z listów A. Geffroy'a dowiadujemy się, że profesor Carl Robert (1850–1922) zaprezentował pewną należącą do Tyszkiewicza inskrypcję grecką z VI w. p.n.e. w rzymskiej Academia dei Lincei, gdzie udowadniał jej wielkie znaczenie filologiczne⁵³. Pismo włoskiej akademii „Les Monumenti” miało (...) w najbliższym numerze wydać ów tekst pochodzący z Argos, wygrawerowany w siedmiu liniach na małej płytce z brązu, należącej do hr. M. Tyszkiewicza. Ta i inne wieści archeologiczne z Rzymu były już 3 dni później, 17 kwietnia 1891 r., sygnalizowane w akademii paryskiej⁵⁴.

Każdego roku wczesną wiosną, zdeponowawszy swoje antyki w banku, Tyszkiewicz opuszczał Rzym i wyjeżdżał do Francji, do Neuilly-sur-Seine, gdzie mieszkała najbliższa rodzina Juliette Beaud, jego drugiej żony. W dniu 19 grudnia 1874 r., dekretem Wielkiej Rady kantonu Schaffhausen, Michał Tyszkiewicz uzyskał prawa obywatelskie miasta Unter-Hallau i w konsekwencji – zgodnie z obowiązującym prawem – stał się obywatelem Szwajcarii⁵⁵. Jako szwajcarski obywatel rozwód z żoną Marią otrzymał po 4 latach, 7 marca 1878 r. w Schaffhausen⁵⁶, aby już 13 lipca tego samego roku poślubić Juliette Beaud w Romanshorn⁵⁷. Żyjąc między Francją a Włochami wybrał on z pewnością narodowość kraju, którego administracja była najbardziej elastyczną w sprawach rozwodowych. Podobnie jak w Rzymie i w Neuilly, także w Paryżu przy 40 rue de Chézy lub przy 74 boulevard Bineau⁵⁸, hrabia

prezentował swoje najnowsze skarby paryskim przyjaciołom oraz renomowanym znawcom. Zdaniem Charles'a Rouita, był on mistrzem marketingu⁵⁹. Dzięki temu zaprzyjaźniony z W. Froehnerem Jules Oppert (1825–1905), uważany powszechnie za ojca asyriologii, omówił 2 cylindry fenickie pokryte pismem klinowym z kolekcji Tyszkiewicza podczas sesji członków paryskiej Académie des Inscriptions et Belles-Lettres w dniu 6.04.1883 roku⁶⁰. Z kolei Salomon Reinach (1858–1932) dyrektor Muzeum Archeologicznego w Saint-Germain-en-Laye, podczas Kongresu Orientalistów w Paryżu w 1897 r. zaprezentował wyjątkową intaglię ze zbiorów Tyszkiewicza, hetycki cylinder-pieczętkę z XVII w. p.n.e., a następnie opublikował poświęcony jej artykuł w „Revue archéologique”⁶¹. Znajduje się ona dzisiaj pod sygnaturą MFA 98.706, wraz z całą kolekcją gemm Tyszkiewicza, w zbiorach Museum of Fine Arts w Bostonie, i nosi nazwę „The Tyszkiewicz seal”. Należy w tym miejscu podkreślić, że współcześni badacze w uznaniu dla zasług polskiego kolekcjonera nazwali całą grupę cylindrów-pieczęci hetyckich „Grupą Tyszkiewicza”⁶².

Oprócz gemm kolekcja Tyszkiewicza obejmowała wiele cennych zabytków antycznych. Na uwagę zasługuje m.in. zbiór starożytnych marmurów, których znaczną ilość sprzedał Carlowi Jacobsenowi (1842–1914), do ufundowanej przez niego w Kopenhadze Ny Carlsberg Glyptotek⁶³. Ogółem, w latach 1887–1890 Tyszkiewicz sprzedał do Kopenhagi 48 rzeźb. Najślawniejsza z nich to *Głowa Pompejusza*, rzymskiego generała (106–48) w wieku 50 lat⁶⁴. Wypada dodać, że transport ciężkich dzieł sztuki między Włochami a Francją z pewnością był kosztowny i wymagał stosownych pozwoleń. Przypuszczalnie marmurowe rzeźby, które Jacobsen nabył w Paryżu u Tyszkiewicza, były wyeksportowane z Rzymu w sposób nielegalny⁶⁵.

Istotną, chociaż marginalizowaną przez badaczy, częścią kolekcji Tyszkiewicza był zbiór ceramiki. Historyk sztuki, Witold Dobrowolski, pisał w 1997 r., że *Tyszkiewicz nie miał zamiłowania do waz greckich, w przeciwieństwie do Działyńskich i Czartoryskich*⁶⁶. Tymczasem w listach Tyszkiewicz często informował Froehnera o swych najnowszych malowanych wazach, z którymi nie chciał się rozstać. Przez jego ręce przeszło jedno z najciekawszych dzieł w tej kategorii, czerwonofigurowy krater w formie kielicha, zwany kraterem Niobidów, który Tyszkiewicz w 1883 r. zdecydował się sprzedać do Luwru za pośrednictwem Hoffmanna. Krater ten, oprócz masakry dzieci Niobe, przedstawia ważne wydarzenie historyczne – żołnierzy oczekujących na bitwę pod Maratonem (490 r. p.n.e.). Inna waza grecka Tyszkiewicza, w stylu czerwonofigurowym z lat 450-430 p.n.e., malarza Polygnotosa z Aten, trafiła do British Museum podczas aukcji w 1898 roku. Na tej samej aukcji Paul Dissard (1852–1926), kustosz z Muzeum Sztuk Pięknych w Lyonie, zakupił za 20 500 fr. piękną polichromiczną hydrię.

W zbiorach Tyszkiewicza znajdował się również bardzo cenny grecki ryton z V w. p.n.e. malarza Sotadesa przedstawiający murzyna pożeranego przez krokodyla. Dzieło to trafiło później do zbiorów Alphonse'a Van Branteghema (1844–1911) i ostatecznie Auguste'a Dutuita (1812–1902), który całą swą kolekcję przekazał w 1902 r. miastu Paryż (dzisiaj w Muzeum Petit Palais). Zasługi Tyszkiewicza na polu kolekcjonerstwa ceramiki antycznej podkreśla fakt, że nieznanymi malarz waz greckich, żyjący

12. Paryż, Muzeum Luwru, Skarb z Kartaginy, srebrna czarka z przykrywką, IV–V w. n.e.; fot. 2007

12. Paris, Louvre Museum, Le Trésor de Carthage, silver lidded goblet, 4-5th c. AD; Photo 2007

13. Nowy Jork, Metropolitan Museum of Art, brąz archaiczny (720–680 p.n.e.); fot. 2013

13. New York, Metropolitan Museum of Art, archaic bronze (720–680 BC); Photo 2013

(Fot. 2- 3, 5-6, 10-13 – M. Kazimierzczak; 4 – G. Jakimov)

w V w. p.n.e. określany jest dzisiaj mianem „Malarz Tyszkiewicz”. Pochodzący z jego zbiorów krater przedstawiający wojnę trojańską (*Calyx krater*) jest właśnie dziełem „Tyszkiewicz Painter”, podobnie jak *Stamnos* i *Askos*. Jest on obecnie jednym z najważniejszych dzieł w kolekcjach Museum of Fine Arts w Bostonie, figurującym w inwentarzu pod nr 90.368.

Tyszkiewicz interesował się również antyczną biżuterią i srebrami. W 1897 r. jego kolekcja liczyła 49 złotych klejnotów, w tym złoty diadem z III w. p.n.e. (250–200), który w 1898 r. – wg rejestru z 02.07.1898 r. – zakupiło British Museum za sumę 6100 franków. W zbiorach Tyszkiewicza znajdowało się także arcydzieło sztuki orientalnej z IV w. p.n.e., dość duży (27 cm) *Uskrzydłony koziołek* ze srebra pokryty złoceniami, służący za ucho od amfory znalezionej w pałacu Dariusza I w Suzie. W 1898 r. Luwr zapłacił za niego 29 600 franków (sygn. AO 2748). Ponadto muzeum zakupiło za 1590 fr. 4 srebrne naczynia – czarę ofiarną z rączką, dużą czarkę z pokrywką i dwie głębokie łyżki – pochodzące ze Skarbu z Kartaginy⁶⁷. Ten typ srebrnych naczyń chrześcijańskich (najprawdopodobniej liturgicznych) był popularny w Afryce rzymskiej pomiędzy 4. ćw. IV w. n.e. i 1. ćw. V w. n.e.⁶⁸. Przedmioty te do 1876 r. należały do Charles'a A. Tulina (1837–1899), konsula generalnego Szwecji w Tunisie. Zakupiony od Tyszkiewicza przez Luwr zbiór sreber uzupełnia datowane na I w. p.n.e. – I w. n.e. srebrne lustro z rączką w formie maczugi okrytej lwią skórą, znalezione w 1895 w Boscovale, które Tyszkiewicz podarował do Luwru kilka miesięcy przed śmiercią.

Mało znana jest zgromadzona przez Tyszkiewicza kolekcja szkielec antycznych, która w 1897 r. liczyła 53 sztuki. Dwie z nich znajdują się dzisiaj w British Museum, z czego jedna, z VI w. n.e., pochodzi z rzymskich katakumb. Zakupem kilku sztuk była zainteresowana m.in. hrabina Działyńska, do ich sprzedaży jednak nie doszło, jak pisał Tyszkiewicz w liście do Froehnera – *Nie dziwię się, że hrabina chciałaby mieć moje szkła*

*chrześcijańskie. (...). Ale nie odsprzedam tych pięciu sztuk taniej niż za dziesięć tysięcy franków (powtarzam dziesięć tysięcy), a skoro nie ma szansy, że przystanie ona na taką cenę, nie widzę powodu dla którego miałbym narażać moje szkła na ryzyko podróży*⁶⁹.

Pod koniec życia gusta polskiego kolekcjonera ewoluowały w kierunku obiektów archaicznych, takich jak np. grecka figurka mężczyzny w brązie z VIII w. p.n.e., dzisiaj w Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku. Jego kolekcja cieszyła się europejską renomą i jak sam o niej pisał, *była radością jego starości*⁷⁰. Tyszkiewicz zmarł w Rzymie 18 listopada 1897 r. i spoczywa na cmentarzu Campo Verano. Zgodnie z wolą kolekcjonera, jego zbiór został sprzedany na aukcji w Paryżu, z której dochód wyniósł 358 866 franków⁷¹. We wstępie do katalogu aukcyjnego W. Froehner napisał – *Niestety! Nie szybko zobaczymy kolekcjonera tak oddanego pasji do rzeczy, które miłujemy i obawiam się, że tracąc go archeologia otrzymała nieuleczalną ranę*⁷².

Pasja Michała Tyszkiewicza do antyku niewątpliwie była dla niego niewyczerpanym źródłem radości. Kolekcjoner nigdy nie pozostawał obojętny ani na piękno, ani na brzydotę dzieła sztuki, o czym świadczą zawarte w listach do Froehnera, często przepiękne emocje, opisy dzieł antycznych – *ekphrasis*, niezwykle cenne dla polskiej literatury. Z listów wyłania się sylwetka człowieka kompetentnego w dziedzinach, którymi się pasjonował. Niewątpliwie uznanie jakie zdobył u ekspertów swej epoki dostarczało mu licznych satysfakcji, podobnie jak współuczestnictwo w rozwoju archeologii i epigrafiki, oraz świadomość, że jego dziedzictwo, mimo że rozproszone, pozostanie w kolekcjach najważniejszych muzeów światowych.

Streszczenie: Michał Tyszkiewicz był wybitnym kolekcjonerem antyku oraz pionierem polskich wykopalisk w Egipcie, prowadzonych na przełomie 1861 i 1862 r., które zaowocowały hojnym darem 194 antyków egipskich do Muzeum Luwru w Paryżu. Jego nazwisko jest dzisiaj wygrawerowane w rotundzie Apollina wśród głównych donatorów. W 1865 r. Tyszkiewicz na stałe osiedlił się w Rzymie, gdzie do 1870 r. prowadził wykopaliska archeologiczne. Kolekcjonował starożytne gemmy, numizmaty, ceramikę, wyroby ze srebra, złotą biżuterię, rzeźby w brązie i w marmurze. Jego zbiory należały do cenniejszych kolekcji europejskich jakie powstały w 2. poł. XIX wieku. Dzisiaj są one rozproszone w ponad 30 najważniejszych muzeach na świecie, m.in. takich jak British Museum w Londynie, Ny Carlsberg Glyptotek w Kopenhadze, Metropolitan Museum

of Art w Nowym Jorku, czy Museum of Fine Arts w Bostonie. Ostatnie badania nad korespondencją M. Tyszkiewicza do niemieckiego uczonego dra Wilhelma Froehnera wykazały, że Tyszkiewicz prowadził szeroką działalność na rzecz rozwoju archeologii i epigrafiki; unikaty z jego kolekcji były prezentowane podczas sesji w Academia dei Lincei w Rzymie, czy w Académie des Inscriptions et Belles-Lettres w Paryżu, oraz publikowane przez uczonych włoskich, francuskich, austriackich i niemieckich. Przez swych współczesnych był uważany za eksperta w dziedzinie glyptyki, a specjaliści naszych czasów, w uznaniu dla jego zasług, nazwali pewną grupę antycznych cylindrów-pieczęci „Grupą Tyszkiewicza”, egipski posążek z czarnego bazaltu „Statuą Tyszkiewicza”, a nieznanego malarza waz greckich żyjącego w V w. p.n.e. mianowano „Malarzem Tyszkiewiczem”.

Słowa kluczowe: Michał Tyszkiewicz (1828–1897), wykopaliska w Egipcie, kolekcjoner, sztuka antyczna, archeologia, epigrafika, Rzym, nauka i kolekcjonerstwo oraz rynek antykwaryczny w XIX wieku.

Przypisy

- ¹ S. Lorentz, *Przewodnik po muzeach i zbiorach w Polsce*, Interpress, Warszawa 1973, s. 25.
- ² L. Pollak, *Rom* [notatka nekrologiczna Michała Tyszkiewicza], „Allgemeine Zeitung. Beilage zur Allgemeinen Zeitung. München” 28.01.1898, nr 22, s. 7.
- ³ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs d'un Vieux Collectionneur*, Ernest Leroux Éditeur, Paris 1898. Wspomnienia Tyszkiewicza zostały zgrupowane w wydaniu książkowym w 1898 roku. Ten sam tekst ukazał się również w wersji angielskiej w Londynie w 1898 r. pod tytułem *Memories of an Old Collector* (London, Longmans, Green and Co). Wcześniej, w 1892 r., syn kolekcjonera, Józef Tyszkiewicz, opublikował w Krakowie artykuł *Wspomnienia antykwarskie z Włoch w „Przeglądzie polskim”*, ale ten tekst odbiega od wersji francuskiej.
- ⁴ M. Tyszkiewicz, *Dziennik podróży po Egipcie i Nubji*, wydany nakładem i staraniem K. Wilczyńskiego, Paryż 1863.
- ⁵ Ch. Rouit, *Recherches sur la collection Tyszkiewicz*, praca doktorska, École du Louvre, Paris 1995, t. 1, s. 18.
- ⁶ M. Kazimierczak, *La correspondance de Michel Tyszkiewicz, grand collectionneur d'antiquités, adressée à Wilhelm Froehner entre 1872 et 1897*, praca doktorska, Uniwersytet Sorbony-Paryż IV, 2015. Chodzi o blok 450 listów w języku francuskim, które znajdują się dzisiaj w Weimarze, w Goethe und Schiller Archiv (sygn. GSA 107/692).
- ⁷ M. Tyszkiewicz (1858-1938), *Monografia domu Tyszkiewiczów*, nakładem autora, Kraków, Warszawa 1900, t. 1, s. 12.
- ⁸ A. Snitkuvienė, *Biržų Grafai Tiškevičiai ir jų palikimas (Dziedzictwo hrabiów Tyszkiewiczów w Birżach)*, Muzeum Narodowe Čiurlionio Dailės Muzejus, Kowno 2008, s. 15.
- ⁹ „Tygodnik Ilustrowany” Wilno 1898, nr 49, s. 973.
- ¹⁰ Z. Potocka, *Teki rodzinne Tyszkiewiczów*, Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW), Akcesja 10114/1-25, t. 9, karta nr 7. Nieznany list Michała Tyszkiewicza w j. polskim, Mińsk 23.06.1850.
- ¹¹ *Nowa Encyklopedia Powszechna*, P-S, PWN, Warszawa 1998, t. 5, s. 428. Tytuł oryginalny *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą, począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513-1696)*.
- ¹² J. Tyszkiewicz, *Tyszkiewicziana: militaria, bibliografia, numizmatyka, ryciny, zbiory, rezydencje, etc. etc.*, Poznań 1903, s. 86-87.
- ¹³ Jako numizmatyk Tyszkiewicz figuruje w *Roczniku dla archeologów, numizmatów i bibliografów polskich z 1873 r. oraz w paryskiej edycji Répertoire annuaire général des collectionneurs de la France et de l'étranger avec des notices par Ris-Paquot, E. Renar et P. Eudel*, Paris v. 1. 1892-1893, v. 2. 1895-1896.
- ¹⁴ L. Narkowicz, *Tyszkiewiczowie z Waki*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2010, s. 22.
- ¹⁵ M. Tyszkiewicz, *Dziennik podróży do Egiptu i Nubii*, wydanie integralne przygotowane i opracowane przez A. Niwińskiego, *Egipt zapomniany czyli Michała hrabięgo Tyszkiewicza Dziennik podróży do Egiptu i Nubii (1861-62)*, Pro-Egipt, Warszawa 1994, s. 135.
- ¹⁶ „Kurier Wileński” 14[26].04.1862, nr 31, rubryka *Przegląd miejscowy*; „Kurier Wileński” 11 [22].05.1862, nr 39.
- ¹⁷ A. Majewska, *La collection égyptienne des Tyszkiewicz de Łochojsk au Musée National de Varsovie*, w: *Warsaw Egyptological Studies I, Essays in honour of Prof. Dr. Jadwiga Lipińska*, National Museum in Warsaw/Pro-Egipt, Warsaw 1997, s. 171-190, tu s. 174.
- ¹⁸ E. de Rougé, *Collection égyptienne du Comte Tyszkiewicz*, „Moniteur des arts” 16.04.1862, nr 244, s. 2. Publikacja ta jest skróconą wersją oficjalnego raportu E. de Rougé'go zaadresowanego do Generalnego Dyrektora Muzeów Francji, hr. de Nieuwerkerke'a, w dniu 31 marca 1862. Raport ten został opublikowany w 2005 r. przez T. F. de Rosseta, *Polskie kolekcje i zbiory artystyczne we Francji w latach 1795-1919. Między „skarbnicą narodową” a galerią sztuki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005, s. 363-364.
- ¹⁹ *Les donateurs du Louvre*, RMN, Paris 1989, s. 311.
- ²⁰ E. de Rougé, *Collection égyptienne...*, s. 2.
- ²¹ Fragment niedatowanego listu M. Tyszkiewicza do K. Tyszkiewicza w j. polskim, Archiwa Michała Berensteina, *Członkowie wileńskiej Komisji Archeologicznej 1855-1865* (sygn. BNW IV. 10641).
- ²² C. Ziegler, *Un chef d'œuvre de la collection Tyszkiewicz*, w: *Warsaw Egyptological Studies ...*, s. 323-327, tu s. 327 (sygn. E 10777).
- ²³ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, nakładem autora, Poznań 1887, R. 5, s. 396. Powierzchnię ordynacji szacowano na 57 000 dziesiątyr, co mogło odpowiadać nawet 62 272,5 h.
- ²⁴ J. Tyszkiewicz, *Tyszkiewicziana: militaria, ...*, s. 86.
- ²⁵ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs ...*, s. 15.
- ²⁶ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 04.11.1893, Goethe und Schiller Archiv (dalej GSA).
- ²⁷ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs ...*, s. 13.
- ²⁸ R. Gerber, *Albert Potocki (Julian Aleksander Bałaszewicz). Raporty szpiega*, PIW, Warszawa 1973. Na emigracji Tyszkiewicz wspierał finansowo polskie organizacje patriotyczne związane z Hotelem Lambert.
- ²⁹ W. Froehner, *Autobiographische Aufzeichnungen in Tagebuchform mit einer Aufstellung der eigenen Werke [Dziennik (Tagebücher)]*, 14.11.1868, GSA sygn. 107/812 ; U. Smaili (odczytanie manuskryptu i tłum na j. francuski).
- ³⁰ A. Laronde, *Qui conseillait Napoléon III en matière d'archéologie et d'histoire?*, w: *Histoire et archéologie méditerranéennes sous Napoléon III*, Diffusions de Boccard, Paris 2011, s. 57-67, tu s. 58.
- ³¹ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs...*, s. 6.
- ³² T.F. de Rosset, *Polskie kolekcje i zbiory ...*, s. 140-141.
- ³³ W. Froehner, *Les Médaillons de l'Empire romain depuis le règne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale*, J. Rothschild Éditeur, Paris 1878. Zdobi je 1310 winiot wykonanych przez Leona Dardela, wybitnego grawera francuskiego, jednego z największych ilustratorów XIX wieku. Pozycja ta nie jest odnotowana w 2008 r. przez Aldone Snitkuvienė w jej obszernym katalogu zbiorów utworzonych przez hrabiów Tyszkiewiczów w Birżach. Bardzo zastanawiająca jest notatka Tyszkiewicza z datą dopisaną ołówkiem przez Froehnera „75” [1875], w której jest mowa o korekcie plansz medali rzymskich, którą *Pan Rollin miał zlecić Dardelowi*; Tyszkiewicz pisze, że te plansze miały służyć *Naszemu dziełu*, GSA.
- ³⁴ W. Froehner, *Collection d'antiquités du Comte Michel Tyszkiewicz: vente aux enchères publiques par suite de décès*, Paris 1898, katalog ilustrowany, s. 1. Syn hrabięgo Józef twierdził natomiast, że *Dzieło to było opraco-wane przez mego ojca hr. Michała Tyszkiewicza, który pozwolił potem Panu W. Froehnerowi wydać je pod swoim nazwiskiem*.
- ³⁵ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 2, s. 80. Po dwudziestu latach przyjaźni z Froehnerem przeistoczyła się w ścisłą współpracę epistolarną między dwoma korespondentami nad publikacją katalogu *La collection Tyszkiewicz, choix de monuments antiques avec le texte explicatif de W. Fröhner* (Froehner, 1892-1898).

- ³⁶ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs ...*, s. 32.
- ³⁷ Ch. Rouit, *Recherches sur la ...*, t. 1, s. 12.
- ³⁸ F. Bernabei, *Memorie inedite di un Archeologo*, w: *Nouva Antologia, Revista di Lettere, Science ed Arti*, Settimana, seria Luglio-Augosto 1933, s. 565. Cytat za Ch. Rouit, *Recherches sur la ...*, s. 15. Przez ostatnie lata Tyszkiewicz mieszkał w Rzymie przy 25 via Gregoriana, a od 1896 r. przy 24 via Gregoriana.
- ³⁹ Zagadnienie to rozstało rozwinięte w artykule M. Kazimierczak, *Pamięć o „muzeum” archeologicznym Michała Tyszkiewicza w Rzymie*, w: *Muzeum a pamięć – forma, produkcja, miejsce*, T.F. de Rosset, E. Bednarz Doiczmanowa, A. Tołysz (red.), NIMMOZ, Warszawa 2018, s. 180-193.
- ⁴⁰ M.-C. Molinari i E. Spagnoli, *Il rinvenimento di via Alessandrina, w: Il tesoro di via Alessandrina*, Silvana Editoriale, Roma 1990, s. 13-18, tu s. 17.
- ⁴¹ A. Jandolo, *Antiquaria*, Casa Editrice Ceschina, Milano 1947, s. 241.
- ⁴² L. Pollak, *Rom ...*, s. 8.
- ⁴³ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 18.11.1896, GSA.
- ⁴⁴ A. Jandolo, *Antiquaria ...*, s. 241.
- ⁴⁵ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 1, s. 111.
- ⁴⁶ A. Snitkuviene, *Biržų Grafai Tiškevičiai ...*, s. 49.
- ⁴⁷ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 1, s. 113. Prywatne archiwa rodziny Trafford: list z Departamentu Policji Szwajcarii w Brnie z dnia 26.10.1898 do Przedstawicielstwa Szwajcarii we Włoszech (La Légation de Suisse en Italie).
- ⁴⁸ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 3, s. 159.
- ⁴⁹ M. Tyszkiewicz, *Notes et Souvenirs ...*, s. 35-36.
- ⁵⁰ *Ibidem*, s. 1.
- ⁵¹ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 3, s. 163-165.
- ⁵² E. Le Blant, *Lettre de Monsieur Edmond Le Blant, relative à la découverte d'un fragment de marbre sur lequel on lit une inscription incomplète concernant les Horrea Caesaris*, „Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres” 1886, nr 1, s. 29-31, tu s. 30.
- ⁵³ A. Geoffroy, *Lettre du directeur de l'École française de Rome*, „Comptes-rendus des séances... *ibidem* 1891, t. 35, nr 2, s. 149-151, tu 150.
- ⁵⁴ *Informations diverses*, „Comptes-rendus des séances ... *ibidem*, s. 119-120.
- ⁵⁵ M. Kazimierczak, *La correspondance ...*, t. 1, s. 113. Prywatne archiwa rodziny Trafford: list z Departamentu Policji Szwajcarii w Brnie z dnia 06.10.1898 do Przedstawicielstwa Szwajcarii we Włoszech.
- ⁵⁶ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 3.04.1896, GSA.
- ⁵⁷ M. Kazimierczak, *La correspondance...*, t. 1, s. 115.
- ⁵⁸ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 21.10.1883, GSA.
- ⁵⁹ Ch. Rouit, *Recherches sur la ...*, t. 1, s. 18.
- ⁶⁰ J. Oppert, *Deux cylindres phéniciens écrits en caractères cunéiformes*, „Comptes-rendus des séances ... 1883, nr 2, s. 143-144 ; GSA, 22.03.1883.
- ⁶¹ S. Reinach, *Cylindre hittite de la collection du Comte Tyszkiewicz*, „Revue archéologique” maj-czerwiec 1898, t. 32, s. 421-423, pl. IX. Hervé Duchêne trafił na ślad pięćdziesięciu listów M. Tyszkiewicza do S. Reinacha, które dzisiaj znajdują się w Archiwach Biblioteki Méjanes w Aix-en-Provence.
- ⁶² D. Beyer, *La glyptique dans le monde hittite*, w: *Le Grand Atlas de l'archéologie*, Encyclopedia Universalis, 1985, s. 190-191. Zobacz również M. Kazimierczak, *Michel Tyszkiewicz (1828-1897) à Rome: sa stratégie pour faire connaître sa collection archéologique*, w: „Archeologia, Rocznik Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk” 2016, t. LXV, s. 57-84.
- ⁶³ A. Snitkuviene, *Biržų Grafai Tiškevičiai ...*, p. 123.
- ⁶⁴ F. Johansen, *Roman portraits, I, Ny Carlsberg Glyptotek*, Ny Carlsberg Glyptotek (nr inw. 733), Copenhague 1994, s. 24.
- ⁶⁵ M. Perrone Mercanti, *Il cavalier Martinetti*, w: *Il tesoro di via Alessandrina*, Silvana Editoriale, Roma, 1990, s. 19-31, tu s. 28.
- ⁶⁶ W. Dobrowolski, *Michał Tyszkiewicz – collectionneur d'œuvres antiques*, w: *Warsaw Egyptological Studies ...*, s. 160-169, tu s. 168.
- ⁶⁷ W. Froehner, *Collection d'Antiquités du Comte Michel Tyszkiewicz...*, katalog zwięzły, s. 27, (nr 226-229).
- ⁶⁸ F. Baratte, J. Lang, S. La Niece et C. Metzger, *Le trésor de Carthage: contribution à l'étude de l'orfèvrerie de l'Antiquité tardive*, CNRS Éditions, Paris 2002, s. 5-7.
- ⁶⁹ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 04.02.1897, GSA.
- ⁷⁰ M. Tyszkiewicz, list do W. Froehnera z 18.03.1895, GSA.
- ⁷¹ Archives de Paris, D48E3 83, Minutes et dossiers des commissaires priseurs Paul Chevallier et M. Ternisien : N° 8256, Vente Tyszkiewicz, Hôtel Drouot, salle 7, les 8, 9 et 10 juin 1898, *Collection d'antiquités du comte Michel Tyszkiewicz*.
- ⁷² W. Froehner, *Collection d'Antiquités du Comte Michel Tyszkiewicz...*, s. 5.

dr Mariola Kazimierczak

Doktor nauk slawistycznych (2015) na Uniwersytecie Paryskim Sorbona; (od 1992) pracownik administracji we francuskim Ministerstwie Kultury – pracowała w takich instytucjach muzealnych we Francji jak: Musée National Picasso, (1998–2007) Musée du Louvre, (2011–2016) Musée de Cluny, (od 2017) Musée National du Château de Malmaison; autorka rozprawy dotyczącej korespondencji Michała Tyszkiewicza do Wilhelma Froehnera z lat 1872–1897; e-mail: mariola.kazimierczak@free.fr

Word count: 6 106; **Tables:** –; **Figures:** 13; **References:** 72

Received: 02.2019; **Reviewed:** 03.2019; **Accepted:** 04.2019; **Published:** 05.2019

DOI: 10.5604/01.3001.0013.2202

Copyright©: 2019 National Institute for Museums and Public Collections. Published by Index Copernicus Sp. z o.o. All rights reserved.

Competing interests: Authors have declared that no competing interest exists.

Cite this article as: Kazimierczak M.; MICHAŁ TYSZKIEWICZ (1828–1897) – SYLWETKA WYBITNEGO KOLEKCJONERA ANTYKU. Muz., 2019(60): 64-77

Table of contents 2019: <https://muzealnictworocznik.com/issue/11897>